

Lapse õigused koolis

1. Sissejuhatus

Kool moodustab paljude aastate vältel keskse osa laste ja noorukite igapäevaelust. Kooliaastad on eluetapp, mille jooksul ollakse alati igat liiki mõjutustele ning mille jooksul areneb välja inimese isiksus. Koolis saadud kogemused mõjutavad õpilase suhtumist ja ühiskonnaliikmena toimimist. Õpilaseks olemine tähendab mitmesuguste sotsiaalsete rollide omandamist paljude inimeste hulgas ja mitmesugustes olukordades. Koolis ollakse ka pideva hindamise objektiks.^{*1}

Väga oluline on, et koolihariduse saamine oleks korraldatud kooskõlas kehtivate õigusaktidega. Õpilane peab saama täita oma õppekohustusi sobivates tingimustes ilma segavate teguritega. Õpetajate ja teiste haridustöötajate kohustuseks on hoolitseda õpilase õiguste tagamise eest koolis.

Koolielu puudutavad õigusaktid on täienenud, muutunud detailsemaks ja hõlmavad varasemast laialdasemaid valdkondi. Sellise õiguslikumaks muutumise tõttu peetakse paljusid probleeme juriidiliseks.^{*2} Haridustöös suhtutakse normidesse tihti negatiivselt, õigusakte ja õpilaste õigusi puudutavaid norme peetakse tihtipeale kooliellu mittekuuluvaks. Õigusaktide ülesanne on siiski toetada hariduse eesmärkide saavutamist ning õpilase õppimist ja heaolu.

Traditsiooniliselt on kooliga seotud küsimusi peetud haldusõiguslikeks. Kuna põhikooli õpilased on lapsed ja noorukid, tuleb haridusotsuste tegemisel, nagu ka õpetamist ja kasvatamist puudutavate õiguslike küsimuste puhul, võtta lähtekohaks lapse õiguste vaatenurk. Selline käsitlus, mis rõhutab kohustust austada, kaitsta ja edendada laste inimõigusi haridustöös, põhineb rahvusvahelistel inimõigusalastel kokkulepetel ning on õigusteaduses alles juurdumas.^{*3}

Õigus haridusele on õpilase peamine õigus. See hõlmab õigust kvaliteetsele haridusele turvalises õppekeskkonnas. Õpilasel on ka õigus sõnavabadusele, privaatsusele, puutumatusle, oma keelele ja kultuurile, usuvabadusele, omandi kaitsele ning õiguskaitsele. Kooli ei ole harjutud nägema lapse õiguste vaatenurgast. Õigust käia koolis peeti pikka aega privileegiks. Õpilase rolliga on pigem seotud kohustused kui õigused. Haridustöö eesmärgiks peetakse koolitamist ja kasvatamist. Kooli on peetud peamiselt kohaks, kus tagatakse hariduse saamise õigus; ning ei ole tunnustatud kohustust tagada koolis õpilaste inim- ja põhiõigusi laiemalt. Inimõigused saavad olla osa valitsevast kultuurist vaid juhul, kui neid püütakse koolielus aktiivselt ellu viia ja edasi anda.

Vaatlen oma kirjutises, mida laste õigused endast kujutavad ja kuidas neid tuleb koolis arvesse võtta. Selgitan eriti **lapse õiguste konventsiooni**^{*4} **peamist sisu**, millel haridusala õigusaktid ja kooli kogu tegevus põhinevad.^{*5}

¹ S. Meadows. *The Child as Social Person*. Routledge 2010, lk 218–219.

² Soome õpetajaid ja koolidirektoreid koolitades olen märganud, et neile teevad muret ennekõike õpilaste jälgimine, kooli kodukorra sisu, töörahu tagamine õppetundides ja distsipliin. Õpetajate sõnul võtavad vanemad kooliga ühendust näiteks vahetundides korra tagamise, koolivägivalla, kadunud vara hüvitamise, õppetootuse ja õpilaste hindamisega seotud küsimustes.

³ K. Tomasevski. *Human Rights Obligations in Education*. Wolf Legal Publishers 2006. Vt ka Committee on the Rights of the Child, General Comment No. 1 (2001), *The Aims of Education*, Article 29 (1), CRC/GC/2001/1. Arvutivõrgus: [http://www.unhcr.ch/tbs/doc.nsf/\(symbol\)/CRC.GC.2001.1.En?OpenDocument](http://www.unhcr.ch/tbs/doc.nsf/(symbol)/CRC.GC.2001.1.En?OpenDocument).

⁴ Arvutivõrgus: <http://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/crc.aspx>.

⁵ Ma ei vaatle siinkohal Euroopa Nõukogu ja Euroopa Liidu lapse õigustega seotud õigusakte ja seisukohavõtte, mis on laste õiguste seisukohast samuti olulised. Vt lähemalt H. Stalford, E. Drywood. *Using the CRC to Inform EU Law and Policy-making*. – *The Human Rights of Children*. W. Invernizzi (Eds.). Ashgate 2011, lk 199–218. Euroopa Inimõiguste Kohus on leidnud, et lapse õiguste konventsioon sisaldab neid standardeid, mille alusel lapse inimõigusi vaadelda tuleb. Vt EIKO

2. Lapse õigused ja laps õiguste kandjana

Lapse õigustega seotud seadusloomes on üle maailma olnud algusest peale eesmärgiks luua raamistik lapsi puudutavate perekonnaõiguslike tülide tarbeks, reguleerida vara üleminekuid ja säilitada peresidemeid. Peale isaduse reguleeriti pärimist, abielulahutusega seotud asjaolusid, lapsendamist, lastekaitset ja noorte kurjategijate kohtlemist. Last ei peetud siiski enne 20. sajandi viimaseid aastakümneid õiguste omajaks ega ühiskonnaliikmeks, vaid peamiselt sotsiaalseks probleemiks ja kaitse vajajaks.

Lapse vaatlemine kaitse vajajana on alates 1960. aastate lõpust asendunud tema osalisena vaatlemisega. Sellise rõhuasetuse muutuse põhjustena on nimetatud muu hulgas naiste tööl käimise muutumist üldlevinuks ja abikaasade suurenenud võrdsust, mis avaldas mõju ka laste positsioonile. Laste suhe autoriteetidesse nagu vanemad ja õpetajad muutus ka ühiskonna kommertsialiseerumise ja meedia mõju kasvu tõttu.

Lapse õiguste edendamine muutus rahvusvaheliseks suundumuseks lapse õiguste konventsiooni ettevalmistamise ajal 1980. aastatel.^{*6} Konventsioon võeti ÜRO-s vastu 1990. aastal. Pärast seda on lapse õiguste kohta õigusteaduses rohkesti kirjutisi ilmunud. Teadlased on arutlenud muu hulgas selle üle, mida lapse õigused tähendavad, miks on õigused lastele olulised, milliseid kohustusi toovad lapse õigused kaasa teistele, kas lapse õigusi on võimalik kaitsta kohtus ning milline on lapse õiguste suhe tema kohustuste ja vastutusega.

Lapsi on õigusteaduses vaadeldud peamiselt pere kontekstis, kuhu juriidiline diskursus sobib halvemini kui lapse ja ametkonna vahelisse suhtesse.^{*7} Kui võtta arvesse pereliikmete vahelist sõltuvust ja seotust, tundub võõras mõte pereliikmetest kui õiguste kandjatest, kes esitavad üksteisele nõudeid. See, kuidas pereliikmed üksteist kohtlema peavad, põhineb rohkem sotsiaalsetel normidel kui seadustel. Seevastu näiteks haridusvaldkonna, tervishoiu- ja lastekaitse normid sisaldavad õigusi, mille rakendumise puuduste kohta on võimalik esitada kaebusi ja mille elluviimist saab juriidiliselt nõuda.

Lapse õiguste vaatlemise peamiseks lähtekohaks on inimeste võrdsus: kõik põhi- ja inimõigused, nagu ka näiteks patsiendi, tarbija ja puudega inimese õigused, kuuluvad võrdselt nii täiskasvanutele kui ka lastele. Rahvusvahelistes ja riiklikes inimõigusi käsitlevates lepetes ei ole seatud piiranguid õiguste omamisele. Inimõigused on asjakohaste deklaratsioonide ja normide kehtestamisest alates kuulunud ka lastele, kuid lapsed jäid pikaks ajaks inimõigusi puudutavates diskussioonides marginaalsesse ossa.

Lapse õigusi puudutavas diskussioonis tõuseb teiste inimrühmade või täiskasvanute õiguste kohta käivate aruteludega võrreldes sagedamini esile küsimus laste kohustuste kohta. Lapse õigus saada koheldud õiguste kandjana võidakse seada justkui sõltuvaks lapse soovist ja võimest täita oma kohustusi. Inimõiguste deklaratsioon hõlmab ühe osana mõtet, et õiguste kandjal on kohustus austada teiste õigusi. Inimõigustega ei seondu siiski tingimusi ja nende omamise eelduseks ei ole mingite kohustuste täitmine. Kellegi teise õiguste rikkumisele ei järgne automaatselt rikkuja õiguste kaotamine. Arenev laps vajab tuge, et ta õpiks austama teiste inimeste õigusi. Lapse õiguste konventsioonis sisaldub täiskasvanute kohustus olla lastele eeskujuks ja kohelda neid austavalt. Lapse õiguste konventsioon kohustab riiki hoolitsema laste inimõigusi puudutava kasvatus eest. Praktikast vastutavad selle ülesande täitmise eest koolid.

Lapse õiguste konventsiooni alusel korraldatud laste õiguste uuringud maailma eri paigus on andnud pidepunkte eri õigusvaldkondade seotuse kohta lapse ja lapseõlvega. Selle tulemuseks on olnud perekonnaõigusest eraldiseisva õigusvaldkonna, lapse õiguste valdkonna teke. Lapse õiguste valdkonna keskmes on laps ja tema õiguslikud suhted ümbritseva ühiskonna ja selle liikmetega. Tegemist on olulise muudatusega võrreldes varasema vaatenurgaga, kus laste õiguslik positsioon oli perekonnaõigusest väljaspool väga marginaalne.

Õigusteaduslikule uurimistöele lisaks on lapse õigusliku positsiooni arengu jaoks oluliseks peetud laste õigusi edendava institutsiooni loomist.^{*8} Näiteks Norras on laste õiguste fikseerimine seadustes ja seaduste

08.07.2003, *Sahin vs. Saksamaa*. Euroopa Liidu põhiõiguste harta sisaldab lapse õigusi käsitlevat art-t 24, mille sisu vastab lapse õiguste konventsiooni peamistele põhimõtetele.

⁶ N. Cantwell. Are Children's Rights still Human? – The Human Rights of Children. W. Invernizzi (Eds.). Ashgate 2011, lk 37–59.

⁷ Peale selle on õigusteaduslikke uurimistöid üsna pika aja vältel tehtud noorte kurjategijate ja lastekaitse kohta.

⁸ Unicefi uuringus, kus vaadeldi lapse õiguste konventsiooni täitmist 12 riigis, leiti, et laste õiguste tagamine on otseselt seotud ametiasutuste ja organisatsioonide aktiivsusega. Vt The UN Convention on the Rights of the Child: A Study of legal implementation in 12 countries. Unicef 2012.

rakendamine teistest Põhjamaadest ees suuresti just seepärast, et lasteombudsman on tegutsenud Norras juba aastast 1981. Rootsisis alustas lasteombudsman tööd 1993. aastal ja Soomes alles aastal 2005.

Lapse õiguste valdkonna peamiseks lähtekohtadeks peetakse lapse õiguste konventsiooni ning Euroopa inimõiguste ja põhivabaduste kaitse konventsiooni.⁹ Lapse õiguste tuuma moodustavad lapse õiguste konventsiooni kesksed põhimõtted. Lapse õiguste tundmine eeldab inimõiguste tundmist ja eriti lapse õiguste konventsiooni valdamist.¹⁰

3. Lapse õiguste konventsioon

Lapse õiguste konventsioon on laste¹¹ vajaduste alusel koostatud inimõiguste konventsioon, kus last on vaadeldud mitmekülselt ja erilise areneva inimesena. Konventsiooni eesmärk on kaitsta last igasuguste tema arengule ja heaolule kahjulike riskide ja õiguste rikkumiste eest tema kõigis tegevuskeskkondades, sealhulgas koolis.¹² Konventsioonis märgitakse, et inimõigused kuuluvad täiel määral ka lastele.¹³

Lapse õiguste konventsiooni artiklid sisaldavad üsna rangeid nõudeid laste hea ja austava kohtlemise kohta kogu nende elukeskkonnas. Konventsioonis ühendatakse omavahel poliitilised ja kodanikuõigused, sotsiaalsed, majanduslikud ja kultuurilised õigused ning üldise elatustasemega seotud õigused. Lapse õiguste konventsiooni kohaselt on laps aktiivne õiguste kandaja, kes peab saama mõjutada teda puudutavaid otsuseid. Lapse õiguste konventsioon sisaldab suures osas samu õigusi nagu muud inimõigusi puudutavad kokkulepped. Selle eripäraks on ainult lastega seotud õigused, nagu lapse huvide primaarsus, õigus areneda, lapse õigus sellele, et tema arvamusi arvestatakse, õigus erikohtlemisele ning õigus puhkusele, mängimisele ja vabale ajale. Selliseid õigusi tuleb võtta arvesse ka haridustööd puudutavas seadusloomes ja otsuste tegemisel, samuti koolide igapäevases tegevuses.¹⁴

Lapse õiguste konventsioon tähendas üleminekut **lapse kaitsmiselt** kitsas tähenduses laiemale **lapse õiguste kaitsmisele**. Konventsiooni täitmist kontrolliva ÜRO Lapse Õiguste Komitee kohaselt tuleb lapsepõlve vaadelda ainulaadse perioodina, mille käigus laps areneb ja mille jooksul toimunud lapse õiguste rikkumised võivad tuua kaasa eluaegseid põlvkondade piire ületavaid tagajärgi. Seepärast moodustavad lapsed inimrühma, kelle õiguste austamisele ja täitmisele tuleb pöörata erilist tähelepanu.¹⁵ Lastele mitte ainult ei tagata õigusi nagu kõigile teistele, vaid nende heaolu peab olema esmatähtis.¹⁶

Rahvusvahelisel tasandil jälgib lapse õiguste konventsiooni täitmist ÜRO Lapse Õiguste Komitee, mis koosneb 18-st geograafiliselt, kutsealaselt ja isiklikult erineva taustaga spetsialistist. Komitee eesmärk on lapse õiguste konventsiooni artikli 43 kohaselt jälgida kokkulepitud kohustuste täitmist lepinguga liitunud riikides.¹⁷ Lepinguosalised riigid esitavad aruandeid konventsiooni

⁹ Arvutivõrgus: http://www.echr.coe.int/Documents/Convention_ENG.pdf.

¹⁰ Ida-Soome ülikoolis loodi 2014. aastal lasteõiguse abiprofessuur. Lapi ülikoolis on 2015.–2016. õppeaastal tähtajaline lasteõiguse abiprofessuur.

¹¹ Lapse õiguste konventsiooni alusel mõistetakse lapsena alla 18-aastast isikut, kui lapse suhtes kohaldatavate seaduste alusel ei jõuta täisikka varem.

¹² Konventsiooni ettevalmistamise kohta vt P. Alston. The Best Interest Principle: Towards a Reconciliation of Culture and Human Rights. – International Journal of Law, Policy and the Family 1994 (8) 1, lk 1–25.

¹³ Varasemate rahvusvaheliste inimõigusi käsitlevate lepete koostamisel ei pööratud lastele erilist tähelepanu. Vt S. Detrick. The United Nations Convention on the Rights of the Child. A guide to the „Travaux Préparatoires“. Martinus Nijhoff Publishers 1992, lk 29.

¹⁴ Lapse õiguste konventsiooni kohta täpsemalt vt S. Hakalehto-Wainio: Lapsen oikeudet ja lapsen etu lapsen oikeuksien sopimuksessa. Lapsioikeus murroksessa. S. Hakalehto-Wainio, L. Nieminen (toim.). Tallinn 2013.

¹⁵ „The expression primary consideration means that the child’s best interests may not be considered on the same level as all other considerations. This strong position is justified by the special situation of the child: dependency, maturity, legal status and, often, voicelessness.“ Vt Committee on the Rights of the Child, General Comment No. 14 (2013) on the right of the child to have his or her best interests taken as a primary consideration (art. 3, para. 1), CRC/C/GC/14, p 37. Arvutivõrgus: http://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CRC%2fC%2fGC%2f14_&Lang=en.

¹⁶ M. Freeman. Why It Remains Important to Take Children’s Rights Seriously. – International Journal of Children’s Rights 2007/1, lk 16: „There are good reasons why the interests of children should rule. Children are especially vulnerable. They have fewer resources-material, psychological, relational-upon which to call in situations of adversity. They are usually blameless, and certainly did not ask to come into the world.“

¹⁷ Komitee justkui abistab riike oma kohustuste täitmisel, kuid tal ei ole tegelikkuses võimalust survestada riike või seada neile sanktsioone, pigem on küsimus riikide mingil moel veenmises.

täitmise kohta komiteele, kes saab selle kaudu laiaulatuslikku ja ajakohast teavet maailma laste heaolu paranemise kohta. Lapse õiguste konventsiooni artikli 45 kohaselt võib komitee teha saadud teabe alusel ettepanekuid ning anda üldisi ja riigikohaseid soovitusi ja nõu.^{*18}

Konventsioon on oluline samm laste õiguste arendamisel. See väljendab uut arusaama lastest kui ühiskonna aktiivsetest liikmetest, samal ajal kui lapsed on ka erilise kaitse objektiks. Mis puudutab kooli, siis rõhutab uus vaatenurk õpilaste mitmekülgsemat kaasamist igat laadi koolitegevuse planeerimisse, sealhulgas näiteks hindamisse. Teisest küljest rõhutatakse haridussektori kohustust hoolitseda õpilaste turvalisuse eest ja sellega seoses sekkuda rangelt näiteks koolivägivalla puhul. Lapse õiguste konventsioon annab mõõdupuu – lapse õiguste miinimumtaseme –, mille järgi tuleb kogu tegevust hinnata, ka koolis.

Lapse õiguste konventsioon kohustab lepinguosalisi riike levitama teavet lapse õiguste kohta ning hoolitsema konventsiooni aktiivse elluviimise eest seadusloomes, riigivalitsemises ja õigusemõistmises. Konventsiooni täitmist kontrolliv ÜRO Lapse Õiguste Komitee leiab, et koolidel on oluline roll konventsiooni sisu tutvustamisel. Komitee on oma üldkommentaaris, mis puudutab õigust saada haridust, tabavalt leidnud, et lapsed ei kaota inimõigusi kooli uksest sisse astudes.^{*19} Vastupidi, kool peab olema keskkond, kus lapsed õpivad inimõigusi ja nende reaalselt rakendamist. Euroopa Komisjoni tellitud laialdase uuringu põhjal ei ole lapsed ja noorukid saanud inimõiguste üle piisavalt arutleda ning nad ei oska neid enda olukorraga siduda. Eriti vähe tunnevad nad lapse õigusi.^{*20}

4. Lapse peamised õigused koolis

4.1. Sissejuhatus

Kooli õigusaktid, kultuur ja kogu tegevus peavad põhinema lapse õiguste konventsioonil. Peale selle peavad need olema kooskõlas teiste inimõigusi puudutavate lepetega. Eesti haridusalastes õigusaktides öeldakse, et põhiharidus peab toetama õpilase vaimset, füüsilist, kõlbelist, sotsiaalset ja emotsionaalset arengut. Põhikooli- ja gümnaasiumiseaduse §-s 3 nimetatakse peale Eesti põhiseaduse ka ÜRO inimõiguste ülddeklaratsiooni, lapse õiguste konventsiooni ja Euroopa Liidu asjakohaseid dokumente.

Lapse õiguste konventsioon on haridustöö vaatenurgast väga oluline muu hulgas seepärast, et see seab lastega töötavatele ametnikele kohustusi, mida sama ulatuslikult mujal sätestatud ei ole. Konventsioon on siiski üsna vähe tuntud isegi lastega töötavate ametnike seas.

Lapse õiguste konventsiooni põhjal on perel peamine vastutus nii lapse kasvatuses kui ka arengu eest (art 18 ja 4). Riigil on kohustus toetada peresid nende tegevuses, samuti vastutus jälgida ja sekkuda arengut ohustavasse tegevusse. Koolil on oluline roll vanemate toetamisel. Lapse õiguste konventsiooni järgimine toob muutusi laste ja täiskasvanute vahelisse traditsiooniliselt autoritaarsesse suhtesse – ka õpetaja ja õpilase rollidesse. Autoritaarsel positsioonil olijale tähendavad teiste õigused alati ebamugavust.^{*21}

Lapse Õiguste Komitee on konventsiooni elluviimist puudutavas üldkommentaaris nr 5 andnud neljale konventsiooni artiklile konventsiooni üldpõhimõtte positsiooni. Üldpõhimõteteks on tõstetud lapse õigus arengule (art 2), lapse parimate huvide esikohale seadmine (art 3), mittediskrimineerimine (art 6) ja õigus mõjutada ennast puudutavaid asju (art 12). Komitee kohaselt tuleb üldpõhimõtteid arvestada kõigi konventsiooni artiklite tõlgendamisel.^{*22}

¹⁸ Komitee tegevuse kohta vt J. Gras. Monitoring the Convention on the Rights of the Child. Helsinki 2001. Komitee esimees on praegu Norrast pärit Kerstin Sandberg.

¹⁹ CRC/GC/2001/1 (viide 3), p 8.

²⁰ Lapsed ja noorukid peavad oma elus põhiprobleemideks survet olla edukas, füüsilist ja vaimset kiusamist, vanemate usalduse puudumist, enda elu üle otsustamisega seotud piiranguid, narkosõltuvuse ohtu, heaolu puudumisega seotud ohte, kiiret täiskasvanuks saamist ja liiga vähest tegevust vabal ajal. Muret tekitavaks tuleb pidada seda, et lapsed ja noored ei tea, milliseid teenuseid neil on probleemsetes olukordades võimalik kasutada.

²¹ „The powerful would find it easier if those below them lacked rights. It is hardly surprising that none of the rights we have were freely bestowed: they all had to be fought for.“ Vt M. Freeman (viide 16), lk 8.

²² Põhimõtete kohta lähemalt vt S. Hakalehto-Wainio. Lasten oikeudet lapsen oikeuksien sopimuksessa. Defensor Legis 2011, lk 510–525; S. Hakalehto-Wainio. Lapsen oikeuksien sopimus lasten ihmisoikeuksien perustana. – Ihmisoikeuksien käsikirja. T. Koivuova, E. Pirjatanniemi (toim.). Tietosanoma 2013.

4.2. Õigus arengule

Lapse õiguste konventsiooni artikli 6 punkti 2 kohaselt tagavad konventsiooniga liitunud riigid lastele ellujäämise ja arengu eeldused võimalikult täies mahus. Õigus arengule tähendab laste soodsa arengu tagamist ja nende heaolu kindlustamist. Artikkel 6 eeldab, et liikmesriigid sätestavad seadusloome kaudu konventsioonis sisalduvad majanduslikud, sotsiaalsed ja kultuurilised õigused.

Artikkel 6 on tihedalt seotud konventsiooni artiklitega 19, 32, 33, 34, 35 ja 36, kus keelatakse igasugune lapse arengut ohustav tegevus, nagu vägivald, lugupidamatu kohtlemine ja ärakasutamine. Selliste lapse elule kahjulike asjaolude ennetamine ja nende puhul sekkumine on suuresti ametnike kohustus, mitte vaid pere sees lahendatav küsimus. Õigusloomes ja kogu ametkondlikus tegevuses tuleb tagada, et lapsel oleks võimalik turvaliselt kasvada ja areneda.^{*23}

Õigust arengule on nimetatud paljudes konventsiooni artiklites. Artiklid 28 ja 29 puudutavad lapse õigust saada sellist haridust, mille kaudu ta saab arendada oma isiksust, andeid ning vaimseid ja kehalisi oskusi. Need artiklid rõhutavad iga lapse vaatlemist ainulaadse isiksusena. Artiklis 29 täpsustatakse haridusele seatavaid eesmärgi, milleks on muu hulgas inimõiguste austamise arendamine, ettevalmistamine vastutustundlikuks eluks ning austus lapse vanemate, rahvuslike väärtuste ja eri kultuuride vastu.

Kooli seisukohast keskne lapse arengu tagamise kohta käiv konventsioonipunkt on artikkel 31, mille kohaselt on lapsel õigus puhkusele ja vabale ajale, õigus mängida ja õigus virgestusele ning õigus osaleda kultuuri- ja kunstielus. Mäng on ülimalt oluline lapse igasuguse arengu seisukohalt. Lapse õigus puhkusele ja vabale ajale on tähtis lapse füüsilise ja vaimse tervise tagamiseks.^{*24} Õigus mängida eeldab ka turvalist ruumi, vaba aega, füüsilisi asju, mängukaaslasti ja seda, et täiskasvanud mõistavad mängu tähtsust.^{*25}

Sellest punktist tuleneb kohustusi näiteks ka kooli õueala ja kooliruumide planeerimisel. Samuti tuleb koduste ülesannete tegemiseks ja eksamiteks valmistumiseks jäetav aeg määrata nii, et õpilaste õigus puhata ja mängida oleks tagatud ka pärast koolipäeva ning õpilase koormus ei oleks liiga suur. Koolis tuleb õigust puhata ja mängida arvestada näiteks koolipäeva ja õppetundide pikkust, õppetundide ja vahetundide aega ning koolivaheaegu planeerides.

Lapse õiguste konventsiooni artikli 3 lõike 2 kohaselt on lapsel õigus saada heaoluks vajalikku kaitset ja hoolitsust. Õigus saada kaitset seondub lapse õigusega turvaliselt areneda. Kuna lapse õiguste taustaks on algusest peale mõte lapsest kui kaitse objektist, sisaldab lapse õiguste konventsioon muudest inimõiguselepetest palju rangemaid kohustusi, mille eesmärk on kaitsta last igasuguse teda kahjustava tegevuse eest. Konventsioon kohustab kaitsma last igasuguses keskkonnas, näiteks kodus, lasteaias, koolis, meditsiini-asutuses või lastekaitseüsteemis, tarbijana või meediakasutajana.

Lapse õigus saada kaitset ja hoolitsust rõhutab haridusasutuse kohustust seda pakkuda. Koolitöö üheks lähtekohaks peab olema laste positsioon erilist kaitset ja hoolitsust nõudva rühmana. Õigus saada kaitset kohustab kooli hoolitsema õpilaste turvalisuse eest. Peale füüsilise turvalisuse on koolidel kohustus hoolitseda ka õpilaste vaimse ja sotsiaalse turvalisuse eest. Kooli personal vastutab õpilaste turvalisuse eest kogu koolipäeva vältel. See tähendab nii olukorra jälgimist õppetundides kui ka piisavat järelevalvet vahetundides. Õpilase huvide vaatenurgast võidakse kooli tegevusele seada üsna ranged hoolsuskriteeriumid, sest küsimus on laste turvalisuse tagamises. Õpilane sõltub õppeasutuse töötajate asjakohasest tegevusest õppekohustuse täitmisel. Sellist kohustavat elementi sisaldavas õigussuhtes on õpilasel eriti põhjendatud oodata tegevuselt asjakohasust, et tema inimõigus saada haridust oleks tagatud.

Kaitse vaatenurgast on keskne lapse õiguste konventsiooni artikkel 19. Selle põhjal tuleb last kaitsta vägivalla, kahjustamise ja peksmise, tegevusetuse, lugupidamatuse ning halva kohtlemise ja ärakasutamise eest, kui ta on oma vanemate või teiste hoole all. Tuleb märkida, et lapse kasvukeskkonnas ei tohi lubada mingit halba kohtlemist, näiteks halvustamist, naeruvääristamist, alavääristamist ega muud vaimset vägivalda. Igasugune koolivägivald on artikli põhjal keelatud ning sellesse tuleb sekkuda otsustavalt ja kohe.

²³ Õigust arengule on märgitud peale lapse õiguste konventsiooni art 6 ka viies muus artiklis (art 18, 23, 27, 29 ja 32), kus käsitletakse lapse arengu füüsilisi, vaimseid, moraalseid, sotsiaalseid, kultuurilisi, usulisi ja isiksusega seotud eeldusi. Õiguse kohta arengule vt N. Peleg. *Time to Grow Up: The UN Committee on the Rights of the Child's Jurisprudence of the Right to Development*. – Law and Childhood Studies. Current Legal Issues. M. Freeman (Eds.). Oxford University Press 2012, lk 371.

²⁴ Committee on the Rights of the Child, General Comment No. 17 (2013) on the right of the child to rest, leisure, play, recreational activities, cultural life and the arts, CRC/C/GC/17. Arvutivõrgus: http://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CRC%2fC%2fGC%2f17&Lang=en.

²⁵ C. Davey, L. Lundy. *Towards Greater Recognition of the Rights to Play: An Analysis of Article 31 of the UNCRC*. Children & Society 2011, lk 3–14.

Ka õpilastel on õigus vabadusele, puutumatusel ja privaatsusele. Seda tuleb koolis arvestada pedagoogiliste meetodite ja kooli tegevusviiside valimisel. Tegevuse asjakohasuse hindamisel tuleb lähtuda lapse vaatenurgast. Õigus puutumatusel võib mõnes arengufaasis olla eriti tähtis. Üldiselt võttes ei või eeldada, et lapsed ja noorukid taluksid kasvõi ligikaudu samalaadset inimõigustega seotud kohtlemist nagu täiskasvanud. Näiteks igasugune puudutamine, mida laps peab negatiivseks ja mis ei ole vältimatu mingi õiguse või seaduses sätestatud kohustuse tagamiseks, võib olla sekkumine lapse inimõigustesse. Igasugune lapse puudutamine vastu tema tahtmist ei ole siiski keelatud. Näiteks mõnedes mängudes tuleb teisi puudutada. Ka kehalise kasvatusetundides ei saa teiste puudutamist vältida. Isikliku puutumatuset tagamist on siiski väga oluliseks peetud. Puutumatuset vaimne mõõde on arenevale lapsele ja noorukile tähtis. Õpetaja ei või kasutada töös sobimatut keelt õpilase, tema isikuomaduste, vaimsete võimete, välimuse või muude asjaolude kohta.

Lapse õiguste konventsiooni artiklis 28 kohustatakse hoolitsema selle eest, et distsipliin oleks koolides tagatud inimväärikust austades ja kooskõlas lapse õiguste konventsiooniga. Konventsiooni artikli 37 punkti a kohaselt on keelatud laste julm, ebainimlik või alandav kohtlemine. Õppetöö seisukohast tähendab see konventsiooniga liitunud riikide kohustust hoolitseda selle eest, et keegi kooli töötajatest ei ohustaks õpilaste turvalisust, kui tegutseb nimetatud punkti vastaselt. Peale selle tuleb aktiivsete meetmetega tagada, et õpilased ei kogeks artikli 37 vastast tegevust teiste õpilaste poolt.^{*26}

Julm ja alandav kohtlemine koolis võib olla ning enamasti ongi vaimne ja sotsiaalne väärkohtlemine, mille olemasolu tunnistamine võib kooli kindlaks kujunenud tegevuskeskkonnas olla üsna problemaatiline. Näiteks õpetajate keekekasutus ja harjumuspärane suhtumine õpilastesse võib olla vastuolus lapse õiguste konventsiooniga ning tihti ka pedagoogidele seatud kohustustega. Kindlaks kujunenud tegevusmudeleid ei osata pidada seadusvastaseks.

Koolis tuleb analüüsi põhjal teha kindlaks olukorrad, kus lapsed võivad väärkohtlemise alla sattuda. Kohustus last kaitsta hõlmab ka hoolitsemist tõhusate meetmete eest, mille abil on võimalik ohuolukordi vältida, ennetavalt kindlaks teha, neist teavitada, neid käsitleda ja jälgida. Lapsel peab ka endal olema teave oma õiguste kohta ning võimalus reageerida, kui ta tunneb, et tema õiguste kaitse ei ole piisavalt tagatud. Lapse õiguste komitee on esitanud üsna laialdase üldkommentaari artikli 19 ja selle elluviimise kohta.^{*27}

4.3. Diskrimineerimise vältimine

Koolis on lapsel risk sattuda diskrimineerimise objektiks. Diskrimineerida võivad nii teised õpilased kui ka kooli töötajad. Diskrimineerimine on ohuks lapse vaimsele ja sotsiaalsele turvalisusele. Lapse õiguste konventsiooni artikli 2 kohaselt tuleb konventsioonis nimetatud õigused tagada kõigile lastele ilma mingite erinevusteta. Diskrimineerimise näitena on toodud vahetegemine lapse või tema vanemate või hooldajate rassi, nahavärv, soo, keele, usu, tõekspidamiste, päritolu, varalise seisuga, puude või põlvnemise alusel.^{*28} Diskrimineerimine on keelatud ka paljudes teistes inimõiguskokkulepetes.

Lapse õiguste konventsiooni võrdsuse artikkel on eriline seetõttu, et see keelab peale lapse omaduste tõttu diskrimineerimise ka tema pereliikmete tõrjumise, näiteks erineva kohtlemise pereliikmete tegevuse või positsiooni tõttu. Koolis tuleb pöörata erilist tähelepanu sellele, et näiteks hooldajate käitumine ei mõjutaks seda, kuidas õpetajad õpilast kohtlevad.

Mõnedesse rühmadesse kuuluvad lapsed on diskrimineerimise suhtes eriti tundlikud. Lapse õiguste konventsioonis on erirühmade positsioonile pööratud tähelepanu ning neisse gruppidesse kuuluvate laste õigusi kaitstud eraldi artiklites.^{*29} Koolis tuleb pöörata erilist tähelepanu sellistesse erirühmadesse kuulu-

²⁶ Euroopa Inimõiguste Kohus on Euroopa inimõiguste ja põhivabaduste kaitse konventsiooni art 3 kohaldamise puhul rõhutanud riigi kohustust rakendada tõhusaid meetmeid eriti lastega seotud õigusrikkumiste suhtes. Vt nt EIKo 26.03.1985, *X ja Y vs. Holland*; EIKo 22.10.1996, *Stubbings jt vs. Suurbritannia*.

²⁷ Committee on the Rights of the Child, General Comment No. 13 (2011), The right of the child to freedom from all forms of violence, CRC/C/GC/13. Arvutivõrgus: http://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CRC%2fC%2fGC%2f13&Lang=en.

²⁸ Täpsemalt vt S. Besson. The Principle of Non-Discrimination in the Convention on the Rights of the Child. – The International Journal of Children's Rights 2005/4, lk 433–461.

²⁹ Konventsioon sisaldab artikleid asendushooldusel olevate laste õiguste (art 20 ja 25), adopteerimise (art 21), pagulaste õiguste (art 22), vähemuste hulka kuuluvate laste õiguste (art 30), kriminaalõigussüsteemiga kokku puutuvate laste (art 37 ja 40) ja laste kohta relvakonfliktides (art 38). Lapse õiguste komitee on esitanud üldkommentaariid puudega laste õiguste, HI-viirusesse nakatunud laste õiguste, noorte kurjategijate õiguste, ilma saatjata saabuvate immigranditest laste õiguste ja põlisrahvaste hulka kuuluvate laste õiguste kohta.

vate laste õiguste tagamisele. See eeldab, et ennetavalt tehakse kindlaks olukorrad, kus laps võib diskrimineerimise objektiks sattuda, ning püütakse selliseid olukordi vältida. Peale selle tuleb olla valmis võimaliku diskrimineerimise korral kohe sekkuma.

On leitud, et koolidel on keskne roll võitluses diskrimineerimise vastu. Diskrimineerimise vältimiseks tuleb muu hulgas õpetada koolides inimõigusi, eriti laste õigusi, ning muuta need õigused osaks kooli argipäevast.^{*30}

Üheks diskrimineerimise vormiks on kiusamine. Kiusamist võib määratleda kui tahtlikku ja korduvat halva tuju, meelehäarmi või kahju tekitamist nõrgemal positsioonil olevale isikule. Kiusamine on suur oht lapse ja nooruki psühhosotsiaalsele tervisele. Kiusamine on kooliklassides tavaline nähtus. Füüsiline kiusamine vanuse kasvades selgelt väheneb. Seevastu rassistlik kiusamine, roppustega nimetamine ning ahistamine Interneti ja mobiili teel vanemates klassides suureneb. Õppetööd puudutavad seadused ja praktika peavad sisaldama tõhusaid menetlusi kiusamise ennetamiseks, selle tuvastamiseks ja sellesse sekkumiseks.

Võrdsus satub koolis ohtu näiteks olukorras, kus õpilased õpivad ebapädeva õpetaja juhendamisel. Ka töörahu rikkumine, valikuvõimaluste nappus ning hindamise või distsipliini ebakindlus võivad tuua kaasa õpilaste sattumise teistega ebavõrdsesse positsiooni. Tuleb hoolitseda selle eest, et õpilaste õigused oleksid võrdselt tagatud kõigis koolides üle kogu riigi.

Lapse õiguste konventsiooni artikli 14 lõikes 1 sätestatakse lapse usuvabadus. See inimõigus on fikseeritud ka paljudes teistes inimõigusi käsitlevates lepetes. Lapse õiguste konventsiooni artiklis 30 tagatakse vähemuste hulka kuuluvate laste õigus tunnistada oma usku. Tuleb märkida, et konventsiooni kohaselt on laps ise usuvabaduse kandaja. Vanemate ülesanne on suunata õiguse kasutamist nii, et see vastaks lapse arengutasemele. Vanematel ei ole siiski otsustamise ainuõigust lapse usuvabadust puudutavates küsimustes – seda tuleb arvestada usuõpetuse ja usuliste ürituste korraldamisel.

4.4. Osalus

Koolikeskkonnas on tavaline, et vanemad teostavad tihti laste õigusi nende eest. Sellisel juhul samastatakse lapse ja vanemate huvid, mis on osaliselt vastuolus lapse õiguste konventsiooni lähtekohtadega.^{*31} On oluline hoolitseda selle eest, et laps, kellel on õigus haridusele, saaks koolis teda puudutavates küsimustes ära kuulatud.

Laste osalust koolis on ka muul moel peetud liiga pinnapealseks ja juhuslikuks. Lapse õiguste deklaratsiooni kõige radikaalsemaks peetud artikkel sisaldab siiski ranget kohustust kaasata laps igasuguste teda puudutavate otsuste tegemisse ja muusse kooli tegevusse. Lapse õiguste konventsiooni artikli 12 kohaselt on igal lapsel, kes suudab esitada oma arvamusi, õigus oma seisukohale ja selle vabale väljendamisele kõigis teda puudutavates asjades.^{*32}

See punkt kohustab riike kaasama lapsi igasuguste neid puudutavate otsuste tegemisse. Konventsiooni eesmärgiks on, et laste osalemine oleks ühiskonna eri struktuuride normaalne osa ja olukorrad, mille puhul laste arvamust ära ei kuulata, peavad olema põhjendatud lapse huvide seisukohast. Lapse Õiguste Komitee on artiklit 12 puudutavas üldkommentaaris leidnud, et tegemist on lapse selge ja viivitamata teostatava õigusega.^{*33}

Koolialine laps peaks olema võimeline esitama oma arvamusi. Vanus ei mõjuta kohustust lapse arvamust küsida, tegemist on juriidilise õigusega avaldada oma arvamust. Ainult arvamuse väljaselgitamisest siiski ei piisa, vaid artikkel sisaldab ka kohustust võtta lapse arvamust arvesse vastavalt tema vanusele ja arengutasemele. Küsimus on nii üksiku lapse kui ka lasterühma õiguses sellele, et tema arvamust võetakse arvesse. Konventsiooni sätte kohaselt on lapse osalemise asemel ehk isegi tabavam kasutada väljendit

³⁰ T. Hammarberg, A. Belembaogo. Proactive Measures against Discrimination. – Children's Rights. Turning principles into practice. Save the Children Sweden. Stockholm 2000, lk 21–23.

³¹ J. Fortin. Children's Rights and Developing Law. Cambridge University Press 2009, lk 270.

³² Art 12 kohta lähemalt vt H. Pajulammi. Laps, õigus ja osalemine. Talentum 2014.

³³ Committee on the Rights of the Child, General Comment No. 12 (2009) The right of the child to be heard, CRC/C/GC/12. Arvutivõrgus: http://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CRC%2fC%2fGC%2f12&Lang=en.

„lapse õigus mõjutada“. See säte kohustab andma lapsele ka võimaluse olla ära kuulatud teda puudutavates õigus- ja haldusküsimustes.*³⁴

Lapse sõnavabadust tagav lapse õiguste konventsiooni artikkel 13 on oluline artikli 12 põhimõtete täitmisel. Artikli 13 kohaselt on lapsel õigus vabalt väljendada oma arvamusi ning hankida, saada ja levitada teavet ja mõtteid. Sõnavabadust kaitstakse paljudes inimõigusi käsitlevates lepetes. Lapse Õiguste Komitee peab oluliseks, et mõistetakse lapse rolli sõnavabaduse iseseisva kandjana. Komitee rõhutab sõnavabaduse tähtsust eriti koolikeskkonnas, kus toimub teadmiste vahendamine ja seisukohtade esitamine.*³⁵

Muud osalemise seisukohast olulised konventsioonisäted on mõtte-, südametunnistuse ja usuvabadus (art 14), ühinemis- ja kogunemisvabadus (art 15), õigus saada teavet (art 17), õigus saada haridust (art 28) ning õigus keelele ja kultuurile (art 30).

Kohustust anda lapsele võimalus esitada oma seisukohti ja kohustust võtta neid arvesse otsuste tegemisel mõistetakse mõnikord valesti kui otsustusõiguse ja isegi vastutuse üleandmist lastele. Lapse õiguste konventsiooni ei tule tõlgendada selliselt, kuigi artikkel 12 on lapse õigusliku positsiooni seisukohast põhjanev.*³⁶ See rõhutab lapse enesemääramisõigust, mis lapse kasvades ja arenedes üha suureneb ning annab järk-järgult otsustusõiguse lapse õiguste teostamise üle hoolidajalt lapsele kuni otsustusõiguse täieliku üleminekuni lapse täisealiseks saamiseni. Laste osaluse arendamine vähendab täiskasvanute mõjuvõimu, milleks ei pruugita alati valmis olla.*³⁷

Artikli 12 eesmärk on anda lastele võimalus mõjutada nende otsuste tegemist, mis puudutavad last ennast ja lapsi üldiselt, ning muuta see lapse argielu loomulikuks osaks. Õppetöoga seoses peab olema kohustus uurida õpilaste arvamust kooliga seotud otsuste kohta, mis õpilasi mõjutavad. See eeldab õpilaste kaasamist õppetöö planeerimisse ja otsuste tegemisse. Peale selle tuleks näiteks regulaarse tagasiside kogumise kaudu selgitada õpilaste mõtteid käsitletavate teemade kohta. Ka üksikut õpilast puudutavate otsuste ja tegevuse puhul (nt distsiplinaarmed ja õpilaste järelevalvet puudutavad otsused) peab laskma õpilasel avaldada oma arvamust ja arvestada seda ühe otsust mõjutava asjaoluna.

4.5. Lapse huvide primaarsus

Lapse õiguste konventsiooni artikli 3 punkti 1 kohaselt tuleb lapse huvid*³⁸ seada esikohale igasuguses lapsi puudutavas sotsiaalhoolekandeasutuste, kohtute, haldusorganite või seadusandjate tegevuses.*³⁹ Tegevuse all mõistetakse artiklis 3 peale otsuste ka igasuguseid meetmeid, ettepanekuid, teenuseid, menetlusi ja muud tegevust. Ka tegevusetus kuulub selle mõiste alla. Seda artiklit peetakse konventsioonis üheks olulisemaks, sest see hõlmab justkui kogu konventsiooni.*⁴⁰

Lapse huvide esikohale seadmine koolis puudutab näiteks õppekavade koostamist, õppemeetodite valimist, sisekorraeskirjade sisu, otsust anda lapsele tugiõpet ja distsiplinaarmede valimist. Tuleb märkida, et lapse õiguste konventsiooni kohaselt peavad lapse huvid olema otsuse peamiseks aluseks. Ainult lapse huvide arvesse võtmine ei ole piisav.

Lapse õiguste komitee on mitmes üldkommentaaris selgitanud lapse huvide sisu. 2013. aasta kevadel avaldas komitee üldkommentaari lapse huve käsitleva sätte kohta.*⁴¹ Kommentaaris tuuakse muu hulgas esile neid tegureid, mida tuleb lapse huvide hindamisel eriti arvesse võtta. Esimesena nimetas komitee lapse arvamuse arvestamist. Otsus ei saa lapse õiguste konventsioonis nimetatud moel lapse huvidele vastata, kui otsuse objektiks oleva lapse või laste arvamust ei ole ära kuulatud ja arvesse võetud.*⁴² Peale selle

³⁴ Samas.

³⁵ CRC/GC/2001/1 (viide 3), p 8.

³⁶ M. Freeman. Why It Remains Important to Take Children's Rights Seriously. – International Journal of Children's Rights 2007/1, lk 2–23.

³⁷ R. Stern. The Child's Right to Participation – Reality or Rhetoric? Uppsala 2006, lk 81 jj.

³⁸ Rahvusvahelises õiguses nimetatakse lapse huvisid esimest korda lapse õiguste deklaratsioonis aastal 1959: „The best interests of the child shall be the paramount consideration.“ Enne ja pärast seda on nimetatud põhimõtte esinenud eri kujul paljude riikide seadustes.

³⁹ Lapse huvisid mainitakse ka konventsiooni art-tes 9, 18, 20, 21, 37 ja 40.

⁴⁰ J. Fortin (viide 31), lk 40. Art-t 3 nimetatakse tihti vihmavarjuartikliks.

⁴¹ CRC/C/GC/14 (viide 15).

⁴² Samas, p 53–54.

nimetatakse hindamiskriteeriumidena lapse identiteeti, õigust saada haridust, õigust tervisele ning õigust olla hoolitsetud ja kaitstud.^{*43} Neid asjaolusid tuleb ka koolis alati arutada, kui tehakse õpilase või õpilaste rühmaga seotud otsuseid.

Lapse õiguste konventsioonis lähtutakse põhimõttest, et lapse õiguste konventsiooni kohaldades tuleb seda tõlgendada võimalikult lapse huvidele vastavalt. Lapse Õiguste Komitee kohaselt **on lapse huvides tegutsemise korral küsimus kõigi konventsiooni alusel lapsele kuuluvate inimõiguste täitmises.**^{*44}

Lapse huvid on lapse õiguste konventsioonis kolmetasandilised. Küsimus on ennekõike **vahetult kohaldatavas õiguses**, mille elluviimist võidakse nõuda kohtus. Lapse huvid on ka üldiseks **õiguspõhimõtteks**, mille abil saab tõlgendada mõningaid sätteid, lähtudes lapse õiguste konventsiooni sisust. Peale selle on lapse huvid **menetlusreegel**: lapse huvide kindlaksmääramisel tuleb selgitada, et lapse huvisid on võetud arvesse esmase otsuse tegemisel. Otsustajal on kohustus tõendada, millistel asjaoludel otsus põhineb ja kuidas lapse huvisid on kaalutud teiste asjaolude suhtes.^{*45} Lapse Õiguste Komitee kohaselt peavad kõik kutsealad lähtuma hinnangute andmisel lapse õiguste konventsiooni sisust.^{*46}

Teiste inimõiguste või tõlgendatavaid sätteid sisaldavate seadustega sarnaselt ei anna ka lapse õiguste konventsioon ühemõttelisi lahendusi ega selgeid juhiseid huvide kaalumiseks. Inimõiguste olemusse kuulub huvide tasakaalustamise dilemma. Lapse huvide kaalumisel tuleb võrrelda otsuste positiivseid ja negatiivseid mõjusid lapse õiguste tagamise seisukohast. Otsuse tegija peab pöörama tähelepanu ka sellele, kas otsus võib piirata mingeid lapse õigusi ja kas piirangud on lapse huvide seisukohast vältimatud.^{*47}

Lapse huvisid võidakse kaaluda ka teiste kõnealuses küsimuses oluliste poolte huvide suhtes. Need võivad olla teise lapse või teiste laste huvid, hooldaja huvid või näiteks laiemad ühiskondlikud huvid. Oluline on, et lapse huvid oleksid lõpptulemuse määramisel kesksed. Konventsiooni artiklid seavad kaalumisele piire ja väljendavad seisukohti, mis muudavad otsuse lapse huvidele vastavaks või selle vastaseks. Lapse õigusi puudutavas otsuses tuleb võtta nii palju kui võimalik arvesse konventsioonis sisalduvaid lapse õigusi.

Kui vaadelda õpilase huvisid koolikeskkonnas, tuleb pöörata tähelepanu muu hulgas sellele, et erinevad lahendused ja omandatud tegevusmudelid realiseeriks parimal võimalikul moel õpilasele kuuluvaid põhi- ja inimõigusi ning et õpilase õigus saada haridust oleks tagatud parimal võimalikul moel. Õpilase huvides on see, et talle konventsioonis ja mujal õigusaktides tagatud õigused oleksid ellu viidud võimalikult suurel määral.

5. Lõpetuseks

Lapse õiguste konventsioonil peab olema keskne mõju kooli kogu tegevusele. Konventsioon peab peegelduma nii õpetamises, õpilaste eest hoolitsemises, kasvatuses kui ka õppetööd puudutavates otsustes. Laste õiguste elluviimine sõltub tegelikkuses täiskasvanute tahtmisest neid õigusi ellu viia. Koolis töötavate inimeste ametikohustuste hulka kuulub konventsiooni järgimine ja selles tagatud õiguste edendamine. Lapsed ei suuda ise oma õigusi kaitsta, seepärast on näiteks õppetöös oluline tagada, et töötajatel oleks valmidus õpilaste õigusi realiseerida.

Seadusloome on riigi peamine vahend, et tagada lapse õiguste elluviimine last puudutavates otsustes ja tegevuses. Õpilaste õiguste realiseerimine eeldab, et kogu neid mõjutav seadusloome, nagu ka kooli tegevusega seotud normid, on kooskõlas lapse õiguste konventsiooniga. Lapse Õiguste Komitee on rõhutanud, et peamine viis muuta lapse õigused osaks riiklikust õigussüsteemist on lisada lapse õiguste konventsiooni peamine sisu lapsi puudutavatesse õigusaktidesse.^{*48} Riik peab tagama, et hariduseadused vastaksid konventsioonile. Lapse Õiguste Komitee rõhutab, et konventsiooni tuleb vahetult kohaldada, kui asjakohased õigusaktid on lapse õiguste konventsiooniga vastuolus. Õppetööd puudutavates seadustes ja tegevuses peavad lähtekohaks olema kasvava ja areneva õpilase huvid.

⁴³ Samas, p 52–75.

⁴⁴ Samas, p 4.

⁴⁵ Samas, p 6.

⁴⁶ Samas, p 14b ja 29.

⁴⁷ C. Breen. *The Standard of the Best Interest of the Child. A Western Tradition in International and Comparative Law.* Kluwer 2002.

⁴⁸ CRC/C/GC/14 (viide 15), p 15.

Lapse õiguste konventsiooni mõistmiseks tuleb pöörata tähelepanu täiskasvanute juriidilisele kohustusele hoolitseda laste õiguste realiseerimise eest. Lapse õiguste konventsiooni tuleb vaadelda **õigusliku vahendina**, millega edendatakse **kõigi laste** inimõiguste austamist, kaitsmist ja täitmist kõikjal maailmas. Kui lapse õigusi ei esitata ega tõlgendata õiguslike terminitega, vaid peamiselt heaolupoliitikana, mis toimub väljaspool seadusloomet ja õigusemõistmist, piirdub tõlgendus sellega, mida lapse õiguste konventsioon võib tähendada õiguslikele kohustustele. Heaolu tagamist ei mõisteta sellisel juhul tingimata juriidilise kohustusena.

Kui seadustes luuakse kohustusi, kuulub õigussüsteemi olemuse juurde see, et nende täitmist ka kontrollitakse. Peale selle peab kohustuste täitmata jätmise tooma kaasa sanktsioone neile, kelle vastutusel täitmine on. Sellest tuleneb, et lastel peab olema õigus nende õiguste rikkumiste menetlemisele ja vajaduse korral õigus saada hüvitist, kui nende õigusi rikutakse.^{*49} Õiguste tagamise kontroll on õpilaste puhul väga oluline, sest lapsed ei oska ise enda õiguste eest seista. Kuigi kooli tegevus on õigusaktidega normeeritud ja õppeasutuse personalil on mitmesuguseid juriidilisi kohustusi, on kool tegelikult üsna suletud ning õpetamine justkui õpetaja ja kooli erahuvi. Koolituseesmärkides ja praktilises tegevuses on palju sellist, mis ei tõuse teadliku ja kriitilise vaatlemise objektiks. Paljusid eesmärke ja tegevusviise peetakse selliseks, millele ei ole alternatiive. Sellest tuleneb, et koolide laste õiguste seisukohast problemaatiline ja seadusvastane tegevus ei saa koolikeskkonnast väljaspool seisvatele isikutele alati teatavaks ning sellega ei tegeleta.

Lapse õiguste üldpildi muutus paneb proovile ka õppeasutused. Lapse õiguste konventsioon ning õiguslik areng, mis on toimunud põhi- ja inimõiguste tõlgendamisel on viinud selleni, et laste heaolu rõhutava vaatenurga kõrval tuleb varasemast rohkem võtta arvesse ka inimõigustel põhinevat vaatenurka. Õppeasutuse ametnikud ei saa oma tegevuses tugineda vaid õpilaste üldistele vajadustele, vaid igasuguste otsuste tegemisel tuleb võtta arvesse ka õpilase põhi- ja inimõiguste tagamist.

Lapse õiguste edendamine ei ole võimalik, ilma et võetaks selgelt õiguspõhine vaatenurk.^{*50} See eeldab põhjalikke muudatusi peale seadusloome- ja poliitikaasandi ka suhtumises ja uskumustes. Peale selle on vaja kõiki otsustajaid ja lastega töötavaid isikuid koolitada ning lapsi ja hooldajaid inimõigustest ja lapse õigustest teavitada. Lapse õigused ei ole ka koolis tagatud iseenesest.^{*51}

Autorist: Suvianna Hakalehto-Wainio on Ida-Soome Ülikooli lapse õiguste ja haridusõiguse dotsent.

Soome keelest tõlkinud: Luisa Tõlkebüroo.

⁴⁹ P. David. Implementing the Rights of the Child. Six reasons why the human rights of children remain a constant challenge. – International Review of Education 2002 (48) 3–4, lk 259–263. David oli artikli kirjutamise ajal Lapse Õiguste Komitee sekretär.

⁵⁰ CRC/C/GC/14 (viide 15), p 5: „The full application of the concept of the child’s best interests requires the development of a rights-based approach, engaging all actors.“ Vt ka L. Lundy, L. McEvoy. Childhood, the United Nations Convention on the Rights of the Child, and Research: What Constitutes a „Rights-Based“ Approach? – Law and Childhood Studies. Current Legal Issues 2011. M. Freeman (Ed.). Oxford University Press 2012, lk 75–91.

⁵¹ Lapse õiguste kohta koolis ülevaatlisult vt S. Hakalehto-Wainio. Oppilaan oikeudet opetustoimessa. Lakimiesliiton kustannus 2012.